

ÀLEX MARTÍN ESCRIBÀ

Crisi i novel·la negra

Espais d'interacció i crítiques socials

«La novel·la negra és catàrtica en temps de crisi.» Són paraules de l'escriptor francès Pierre Lemaitre que permeten al gènere redimir problemàtiques socials en temps difícils: delictes, atur, violència, immigració, denúncia social, corrupció institucional, en són només algunes entre un llarg etcètera. I és que qualsevol escriptor que empri aquest vehicle narratiu no pot deixar d'analitzar la societat i les seves misèries, de donar testimoni de tot allò que viu i veu, des d'un discurs ben crític. De fet, l'escriptor argentí Mempo Giardinelli afirmava: «La literatura negra es una radiografía de la llamada civilización, tan eficaz y sofisticada como inhumana y destructora. Es un medio tan bueno como cualquier otro para comprender, primero, y para interrogar, después, el mundo en que vivimos» (Kohut, 1990: 173). Si fem un recorregut pel gènere negre (el nascut als Estats Units), ens adonem que ha estat una literatura essencialment crítica cap als estaments del poder. Les grans transformacions que va experimentar la societat nord-americana —creixement de les ciutats, aparició de les fàbriques i l'automòbil, massificació de la població— i els successos que s'hi van produir, com la llei seca, l'augment exponencial del Ku Klux Klan, el crac del 29 i la Gran Depressió, afavoriren una literatura absolutament testimonial amb temps de crisi. Per primera vegada, s'ofe-

Àlex Martín Escrivà és professor de Llengua i Literatura Catalana a la Universitat de Salamanca. Ha publicat diverses obres sobre novel·la negra i, recentment, *Rafael Tasis, novel·lista policíac* (Alrevés)

reix un tipus d'històries cruels i violentes, amb l'aparició de la delinqüència i de la criminalitat en ple carrer. Dashiell Hammett, fundador del gènere i excel·lent cronista de la crisi, que «traurà el crim de la gerra veneciana i el deixarà caure en ple carrer», i que mostrà la llei seca, la industrialització i les vagues mineres; James M. Cain i Horace McCoy, que analitzaren la corrupció del sistema nord-americà; William Riley Burnett, que exposà les nombroses activitats il·legals de tota mena de gàngsters, proscrius i atracadors a Chicago; David Goodis i els ambients sòrdids nocturns en bars de segona fila; o bé Raymond Chandler i el desencant davant de les injustícies socials, són paradigmes d'aquesta mena d'escriptura. I és que tots ells adaptaren tota una arquitectura novel·lesca al voltant del crim per desenvolupar una novel·la crònica i urbana de caire realista i testimonial en un espai i un temps determinats. Així doncs, i com veurem tot seguit al nostre país, la novel·la negra i policíaca en l'actualitat segueix la mateixa empremta i funciona —igual que als Estats Units— com a catarsi davant dels fets socials, culturals i polítics, en els intents de mostrar un món determinat, un context, i de conèixer també el seu malestar social, ja sigui col·lectiu o individual.

CRISI I NOVEL·LA NEGRA (1954-1992): DESENCANT I NORMALITZACIÓ

Les primeres llums literàries a casa nostra que van escriure una literatura negra i crítica aparegueren ja durant la dècada dels cinquanta. La primera fou la de Rafael Tasis i Marca, que, sota el patró de l'escola europea i anglosaxona, va escriure una trilogia policíaca: *La Bíblia valenciana* (1955), *És hora de plegar* (1956) i *Un crim al Paralelo* (1960). En totes tres, no només s'hi ofereix un retrat sociològic i històric de la ciutat de Barcelona, sinó que també s'hi comencen a qüestionar aspectes d'ordre social, o dit d'una altra manera, a ancorar les accions i els personatges en escenaris realistes. Si Tasis obrí el camí, Manuel de Pedrolo el consolidà. Considerat l'introduïdor del model nord-americà a Catalunya, interessat a reflectir una realitat i una denúncia social i, sobretot, profundament encaparrat per les experiències humanes, en destaquen alguns títols: *L'inspector fa tard* (1960), tot un testimoni del món del sindicalisme i les fàbriques de finals dels cinquanta a Barcelona, i d'altres com *Es vessa una sang fàcil* (1954), *Joc brut* (1965) i *Algú que no hi havia de ser* (1974) mostren una crítica social implícita protagonitzada per ciutadans corrents que, davant de les opressions socials (la dictadura en aquest cas), arriben a cometre delictes, atracaments i robatoris.

Precisament la mort de Franco l'any 1975 i la fi de la censura provocaren una primera moda d'això que se'n diu novel·la negra. En paraules d'Albrecht Buschmann, la «historia de la novela policíaca en la España moderna empieza con un

muerto importante, porque primero tuvo que morir el general Franco, y con él desaparecer su aparato de censura, antes de que quedara libre el camino para una literatura de este género, asentada en suelo propio, que se ocupara de la corrupción, de la violencia y del asesinato en el propio país» (1994: 245). I és que se'n produí un primer boom. Dos autors, Jaume Fuster i Manuel Vázquez Montalbán, es convertiren en els artífexs d'una literatura compromesa amb el moment que els va tocar viure i escriure. De fet, les seves produccions novel·lístiques suposaren tot un discurs desencantat i crític davant de les transformacions patides en aquella època, la constatació del fracàs de l'idealisme utòpic que rodejà els primers mesos de la transició democràtica fins ben arribat el mil·lenni. Enfront de la interpretació històrica efectuada des de les fonts del poder que imposaren l'oblit com a única manera de superar el passat, tots ells elaboraren un al·legat contracultural oposat al missatge oficialista. El rerefons ideològic en què concorria aquesta circumstància era el posicionament crític davant de la situació política i social, sobretot en la militància en partits polítics clandestins. I és que la societat del tardofranquisme i de la Transició havia afavorit un corrent ideològic d'esquerres que contemplava l'*outsider* com a referència estètica. Precisament de l'individu absorbit pels fets, destaca Enric Vidal, un «brètol capaç de tot per una mica de calés», protagonista de *De mica en mica s'omple la pica* (1972), títol fundacional del gènere als setanta avui massa oblidat entre els que es fan dir especialistes. Resulta ben interessant analitzar el discurs de l'escriptor: un personatge que intenta lluitar contra tot un entramat social que el supera i que enllaça amb els tòpics i les problemàtiques del seu temps: el turisme i l'emigració, i fonamentalment una qüestió que va estar molt de moda durant aquells anys: la fuga de capitals, els diners que marxaven als bancs suïssos.

Dins d'aquesta tendència, l'escriptor referencial és Manuel Vázquez Montalbán. El seu cicle protagonitzat pel detectiu *gourmet* Pepe Carvalho, que debutà de manera protagonista amb *Tatuaje* (1974) i acabà a les pòstumes *Milenio Carvalho I: Rumbo a Kabul* (2004) i *Milenio Carvalho II: En las antípodas*, es converteix en un ull crític i testimoni privilegiat de l'evolució social, política i econòmica del país i concretament de la seva ciutat, Barcelona. Ell mateix explicava: «La novela policíaca me ofrece la posibilidad de evocar la realidad de una manera realista [...]. Me interesaba describir esa sociedad de la transición que estaba en ese momento fraguándose, cogiendo un modelo convencional de literatura descriptiva, de literatura realista, de discurso realista que más se ajustase a la poética derivada de la sociedad en la que ya comenzaba a convertirse España entonces [...]. Se desarrolló en mí una cierta necesidad de abordar una novela crónica, una novela emparentada con el realismo» (Estrade, 2004: 98). I és que, davant del triomfalisme interpretat del

període de reforma política imposada des dels poders oficials, l'escriptor barceloní va emetre a través del seu detectiu un missatge de derrota i desengany. En paraules de Joan Ramon Resina, les novel·les de l'escriptor barceloní es basen en una «frustración de las grandes esperanzas» (Resina, 1997: 57).

El retrat polític i social, ideològic i combatiu, d'aquella època fou continuat per altres escriptors: d'obligada referència és Francisco González Ledesma, amb la sèrie Ricardo Méndez i la crònica dels valors del periodisme i l'entredit de les lleis judicials. En paraules de l'escriptor: «Muerto Franco, cualquiera descubría que España era un país de trama policíaca. Negocios sucios, tumbas anónimas, mafias familiares, misterios sin resolver (desde el “hombre de la gabardina” de Montejurra hasta el GRAPO y su financiación), ciudades que nacían de nuevo, señoritas en tran-ce y, oh, sorpresa, cuernos tan antiguos que parecían haber nacido con bula papal» (González Ledesma, 2006: 444-445). Altres denúncies flagrants en aquesta dècada són, de manera paradigmàtica, la corrupció policíaca i política a la *Barcelona Connection* d'Andreu Martín, les trames de prostitució i crítica del darrer franquisme denunciat a *Estudi en lila* (1983), de Maria Antònia Oliver, i el món de la corrupció i de l'especulació urbanística a *Penja els guants, Butxana* (1985), de Ferran Torrent.

Més enllà d'aquests discursos compromesos amb la societat que els tocà viure, a la dècada dels vuitanta i principis dels noranta també hi va haver un cert intent de voluntarisme, de fer país, en clau identitària. Ens trobem a l'època de la institucionalització de la cultura catalana, que coincideix amb una etapa de recuperació com la promulgació dels estatuts d'autonomia dels tres grans territoris dels Països Catalans —Catalunya (1979), el País Valencià (1982) i les Illes Balears (1983)—, juntament amb les lleis de normalització lingüística. Aquests esdeveniments afavoriren una certa identitat i un nou marc polític estatal i legal que es reflectirà també en el gènere negre. Una de les novel·les que millor reflecteix aquesta qüestió és *La corona valenciana* (1982), on Jaume Fuster centra tota l'atenció a fer un recorregut profund i detallat pel sud del País Valencià, les illes Balears i les Pitiüses en clau nacionalista i reivindicativa. Altres maneres de fer país de caire més històric es mostren a *Octubre pinta negre* (1986), de Xavier Borràs. En aquest cas, el protagonista, Ramon Sendra, és un tipus dur que treballa al Servei Català d'Informació, que ha d'investigar l'assassinat de Joan Guasch, sembla que perquè havia fet descobertes definitives sobre el responsable que va delatar l'emplaçament de Lluís Companys. Un altre dels títols és *La Nati* (1991), d'Isabel-Clara Simó, una mena d'entredit del món de la política, on se'ns ofereix una visió sarcàstica i distorsionada sobre el concepte de la realitat catalana. Finalment, altres temes tractats amb una certa benevolència són els relacionats també amb la lluita armada política, tan activa du-

rant aquelles dècades. És el cas de la precursora *Milions d'ampolles buides* (1976), de Manuel de Pedrolo, història al voltant d'un atracament per finançar un grup armat, o la citació més paròdica a *No emprenyeu el comissari* (1983), de Ferran Torrent, on apareix esmentat fins i tot el grup armat independentista Terra Lliure.

CRISI I NOVEL·LA NEGRA (1992-2017): POLÍTICA, MORAL I CRÒNICA SOCIAL

A principis dels anys noranta, la novel·la negra i policíaca continua amb el zenit de publicacions, tot i que, a mitjan dècada, es produeix una davallada, i un dels motius va ser la producció. Les nombroses ressenyes i les ofertes de llibres van superar amb escreix allò que el mercat i el lector podien absorbir. La crisi tàcita es va anar fent explícita a mesura que s'avançava en els darrers anys de segle. Tancament de col·leccions o manca de ressò mediàtic dels autors eren alguns dels motius per consignar una davallada considerable respecte a l'eufòria anterior.

Amb l'arribada del nou segle es produeix una allau de gènere negre i policíac al nostre país, un nou boom provocat per la moda mediterrània i nòrdica —amb el conegut efecte Stieg Larsson—, la proliferació del mercat i l'aparició de nombroses col·leccions. A diferència de les dècades anteriors, apareixen nous escenaris, noves realitats i, per tant, nous discursos crítics. De fet, Eduardo Mendoza afirmava d'aquests darrers anys que «la novela negra está cumpliendo una de las muchas funciones de la literatura que es dar una visión de relato a los hechos que la prensa nos cuenta de forma fragmentaria y concreta» (Mendoza: 2013). I és que —com anem dient— una de les funcions bàsiques del gènere és reflectir aquests problemes morals i la crisi imperant del país. Des de Barcelona, la Ciutat Comtal continua sent un dels punts de mira dels franc-tiradors. Davant la crítica social i la transformació de l'urbs, apareixen noves «Barcelones» —parafrasejant Manuel Vázquez Montalbán—, i es paga el preu de la postmodernitat. I és que una de les tècniques que proliferen en aquests darrers temps són els retrats plens de marginalitat ambientats a la perifèria urbana. Barcelona es converteix en una mena de parc temàtic, una marca, un eslògan, i hi apareixen nous barris d'habitatge, més allunyats del centre. En aquest sentit, hi ha tota una denúncia social davant d'una ciutat cada cop més delinqüencial i fosca, una Barcelona existent que va més enllà de les guies de la ciutat: la representació del lumpen amb personatges perdedors, traficants i sense esperances, com a *On mai no creix l'herba* (2015), de Sebastià Bennasar, i *Temps de rates* (2017), de Marc Moreno, totes dues obres ambientades a la Verneda; la representació de barris obrers i marginals entre Sant Pau i Hospital, com a *El diablo en cada esquina* (2015), de Jordi Ledesma; o l'explícita crítica al turisme a *El asesino de La Pedrera* (2012), d'Aro Sáinz de la Maza.

Altres realitats ben freqüentades en l'actualitat les constitueix la denúncia política, tan lligada a l'observació social i la crítica cultural. De fet, és aquí on l'escriptor pot trobar tot un reguitzell d'entramats que venen de la vida diària. És el cas de *Se sabrà tot* (2010), on Xavier Bosch narra la relació entre un periodista i el poder amb rerefons del terrorisme islàmic; hi apareixen també conflictes polítics directes des del país. Són paradigmàtics, en aquest sentit, els personatges perdedors i derrotats enfront del gran poder, com a *Només socis* (2008), de Ferran Torrent; la crisi i la corrupció davant les assessories financeres a *Les escopinades dels escarabats* (2013), d'Andreu Martín; la picaresca contra les elits polítiques i econòmiques a *La casa de les papallones* (2014), de Teresa Solana, o el flagrant cas de *Crematorio* (2007), de Rafael Chirbes, i *El tant per cent* (2014), de Rafael Vallbona, sobre les especulacions urbanístiques i corrupcions de les noves polítiques imperants. Altres temes com el món del periodisme i la seva corrupció també suren en algunes novel·les. En aquest cas, València té un protagonisme destacat amb *Dos metres quadrats de sang jove* (2014), de Xavier Aliaga, i *La cara B* (2015), d'Esperança Camps, dos escriptors que coneixen de primera mà els entramats de la putrefacció que viu el gremi. Si el primer fa una crítica ferotge per combatre el periodisme podrit i caduc, l'escriptora aprofita per explicar diverses manipulacions periodístiques en clau testimonial.

Davant de la situació actual, un altre dels temes més en solfa és el procés d'autodeterminació, que aporta una altra matèria primera al flux temàtic de les narracions classificables com a política-ficció. Si Jordi de Manuel a *Mans lliures* (2009) ja anticipava de manera premonitòria eleccions a la Generalitat i un possible referèndum, Marc Moreno ens presentava a *Independència d'interessos* (2013) la desaparició d'un valuós manuscrit del segle XI, que l'escriptor feia coincidir amb el moment en què gran part dels municipis catalans organitzen la consulta per la independència. També és representativa *Procés enverinat* (2016), de Salvador Balcells, on se'ns plantegen uns crims polítics de difícil resolució, entre els quals uns defensors de la independència són tirotejats en ple carrer per uns ultradretans, en un món on no hi ha un pam de net; i Quim Aranda cohesionava tot un paral·lelisme entre el procés escocès i el català a *La noia d'Aberdeen* (2013), on un professor de les illes Britàniques és assassinat abans de la celebració de la Via Catalana d'aquell any.

Finalment, no volem acabar aquest itinerari de tendències sense destacar la proliferació de nous territoris i espais, que són susceptibles de nombrosos títols de gènere en contextos de crisi. Ens referim a ciutats intermèdies i ambients rurals que proliferen de manera notable i ens expliquen també problemàtiques morals, socials i geogràfiques del nostre país. Els motius són molts i diversos: l'interès per aquests llocs des de les noves polítiques governamentals i el creixement de nous

espais vivencials a causa de la crisi i l'abaratiment de la vida rural han afavorit una dispersió geogràfica que es manifesta a través d'aquest tipus de literatura. Així, ens trobem amb la transformació de Lleida com a crònica localista i social en diferents títols: és el cas de *Tots els camins porten a Romania* (2007), de Ramon Usall, on el detectiu Rafel Rovira, un exmilitant del Moviment de Defensa de la Terra i gran afeccionat a grups de música independentistes, ha d'investigar un assassinat d'un immigrant romanès. L'acompanya també la reeixida sèrie protagonitzada per la sergenta Grimm de Montse Sanjuan amb títols com *La sergent Anna Grimm* (2014) i *El misteri del bressol buit* (2015), dos retrats socials de la zona adobats en clau d'assassinats misteriosos. Des de la terra ferma també observem narracions en altres espais de la comarca en clau de descripció geogràfica, gastronòmica i de patrimoni cultural (bé, de fer país!), com *El país dels crepuscles* (2013), de Sebastià Bennasar, on diferents cadàvers apareixen torturats i martiritzats a diferents esglésies de la Vall de Boí patrimoni de la humanitat; *La venjança de la vall fosca* (2016), de Carles Mentuy, on s'amaga una guerra ferotge entre nissagues familiars rurals, i també *Mala lluna* (2015), de David Marín, ubicada al Parc Astronòmic del Montsec, amb ambients desèrtics i ben boirosos. També de Girona, terra de crims, ens n'arriben troballes de cadàvers a la punta de l'Escala i les picabaralles entre competències policials costaneres per tal de veure qui resol el fronterer cas a 996 (2016), de Josep Torrent, amb tràfic de persones i drogoaddiccions com a temes de rerefons; o *Torn de nit* (2012), d'Agustí Vehí, que, sota el subtítol «un vodevil negre i policial a l'empordanesa», ens ofereix un retrat humà (i humorístic) de la policia local i les seves competències a Figueres.

Finalment, Tarragona no queda exempta de crítica social i corrupció en temps de crisi. Des de la radiografia de les classes baixes i de les influències negatives del turisme a *Lo que nos queda de la muerte* (2017), de Jordi Ledesma, hi proliferen dues sèries: la primera, protagonitzada pel sotsinspector dels Mossos d'Esquadra Emili Espinosa del ja esmentat Salvador Balcells, ambientada a Tarragona i les seves comarques, on planteja qüestions com la prostitució, les empreses petroquímiques, el narcotràfic, les màfies i el crim organitzat, establint tot un retrat fosc de la zona; la segona, de la mà de Margarida Aritzeta i el personatge Mina Fuster, que deambula per la ciutat de Tarragona a *L'amant xinès* (2015) i *Els fils de l'aranya* (2016), on en ambdós casos excel·leixen la denúncia social i els problemes polítics i socials que ens afecten. També visitem indrets més petits i més perifèrics d'aquesta contrada: des de les escasses possibilitats econòmiques d'un artista que decideix deixar la gran ciutat per instal·lar-se en el món rural a *Mosques* (2005), de Jordi Cervera, fent tot un retrat del creixement de les contrades al Priorat amb les inversions en

negocis vinícoles, fins a *Cendra* (2016), de Sílvia Mayans, un viatge retrospectiu per les terres de l'Ebre sota la corrupció i sobre la pèrdua de vides humanes davant els conflictes bèl·lics.

Aquesta gran varietat d'espais, tendències i discursos crítics —als vuitanta i noranta més ideològics i combatius, i arribats al mil·lenni, més polítics i en clau independentista— ens permet no només observar i contemplar la realitat del nostre país des de múltiples perspectives, sinó també entendre —com diria Raymond Chandler— el món que ens ha tocat viure, per antipàtic i desagradable que resulti. ◀

REFERÈNCIES

- BUSCHMANN, Albrecht (1994): «La novela policíaca española: Cambio social reflejado en un género popular», a D. Ingenschay i H. J. Neuschäfer (eds.), *Abriendo caminos: La literatura española desde 1975*, Barcelona, Lumen, pp. 245-254.
- ESTRADE, Florence (2004): *Manuel Vázquez Montalbán*, Barcelona, Ediciones de la Tempestad.
- GONZÁLEZ LEDESMA, Francisco (2006): *Historia de mis calles*, Barcelona, Planeta.
- KOHUT, K. (ed.) (1990): *Un universo cargado de violencia: Presentación, aproximación y documentación de la obra de Mempo Giardinelli*, Frankfurt am Main, Veruert Verlag.
- MENDOZA, Eduardo (2013): <<http://www.20minutos.es/noticia/1894938/0/eduardomendoza/novela-negra-mas-social/libros-literatura/>>.
- RESINA, Joan Ramon (1997): *El cadáver en la cocina: La novela criminal en la cultura del desencanto*, Barcelona, Anthropos.